

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԽՈՒՉԱԿԱՆ ԵՎ
ՀԱԿԱՀԵՏԱԽՈՒՉԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 1918-1920թթ.**

Առ այսօր քիչ է լուսարանված այն հարցը, թե ինչպես է Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920թթ. ստեղծել անվտանգություն իր համակարգը, որի բաղկացուցիչ մասերն էին՝ հետախուզությունը եւ հակահետախուզությունը:

Հարկ է նշել, որ այս բնագավառում Հայաստանի Հանրապետության առջև ծառայել են մեծ բարդություններ եւ խոչընդոտներ. նրան վիճակված էր մաքառել հետախուզական եւ ոստիկանա-քաղաքական հզոր ներուժ ունեցող երկրներին, ինչպիսիք էին՝ Թուրքիան, Խորհրդային Ռուսաստանը, մուսավաթական, իսկ այնուհետեւ՝ բոլշևիկյան Ադրբեջանը, մենշևիկյան Վրաստանին փոխարինած Խորհրդային Վրաստանը եւ այլն: Եվ չնայած առկա ահռելի դժվարություններին, Հայաստանի Հանրապետության կառավարական մարմինները հնարավորինս ուշադրության կենտրոնում են պահել հետախուզական եւ հակահետախուզական գործի կազմակերպման հիմնախնդիրները, մշտապես մտահոգվել են ներքին եւ արտաքին անվտանգության օղակների կազմակերպման հարցերով: Կառավարությունը կայացրել է համապատասխան որոշումներ, լուծվել են կադրային, ֆինանսական եւ այլ հարցեր:

Սույն հրատարակությունը նպատակ է հետապնդում մասամբ լրացնելու վերոնշյալ հարցի վերաբերյալ Հայ պատմագիտություն մեջ գոյություն ունեցող այդ զգալի բացը: Հրատարակվող փաստաթղթերը հնարավորություն են տալիս մասամբ ներկայացնելու ՀՀ հետախուզական բաժանմունքի 1918-20թթ. գործունեությունը:

Վանիկ Վիրաբյան
պատմական գիտությունների
թեկնածու

N 1

**ՔԱՂՎԱԾՔ ՀՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԻՑ
ՀԵՏԱԽՈՒՉՈՒԹՅԱՆԸ ԵՎ ՀԱԿԱՀԵՏԱԽՈՒՉՈՒԹՅԱՆԸ
ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ ՀԱՏԿԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

13 օգոստոսի 1918թ.
Երևան

Լսեցին. Զինվորական մինիստրության միջնորդությունը իրեն միջոցներ բաց թողնելու մասին՝ ավիացիայի, հետախուզության, հակահետախուզության եւ ռադիոհեռագրի գծով չնախատեսված ծախսերը ծածկելու համար:

Որոշեցին. Բաց թողնել զինվորական նախարարությանը՝ կառավարության 6 միլիոնանոց նախագծի հաշվին.

- ա) չնախատեսված ծախսերի համար՝ 20 հազար ռուբլի,
- բ) հետախուզության համար՝ 20 հազար ռ.,
- գ) հակահետախուզության համար՝ 20 հազար ռ.,
- դ) ավիացիայի տեխնիկական սարքավորման համար՝ 15 հազար ռ.,
- ե) զինվորական մինիստրության օրինագծի հաշվին ռադիոհեռագրի կառուցման համար բաց թողնել 10 հազար ռ.:

ՀԱԱ, ֆ.Պ- 201, ց.1, գ.484, թ.9: Պատճեն: Մեքենագիր:

N 2

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԻՎԻԶԻԱՅԻ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐ ՍԵՆՏԻՆՈՎԻ
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻՆ ՏԻԳՐԱՆ
ԴԵՎՈՅՆԱՆՑԻՆ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ ԶԵՐԲԱԿԱԼԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

1 մարտի 1919թ.
Երևան

По имеющимся сведениям в Тифлисе агентами контрразведки грузин арестован служивший в Армянских войсковых частях и находящийся в настоящее время на службе Добровольческой Армии [Тигран] Девоянц с важными документами, передан суду и приговорен к расстрелу. Англичане протестовали против постановления суда, который не приведен в исполнение в виду болезни Девоянца сыпным тифом в тюрьме. Полагаю необходимым принять меры к облегчению участи Девоянца, если сведения эти действительны.

За начальника штаба
Генерал-майор Силиков
капитан Гросс

ՀԱԱ, ֆ.Պ- 200, ց.1, գ.1, թ.1: Պատճեն: Մեքենագիր:

N 3

**ՏԻԳՐԱՆ ԴԵՎՈՅՆԱՆՑԻ ՎԵՐԱԲԵՐՑԱԼ ՎՐԱՍՏԱՆԻ
ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ
ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐԻՆ**

25 մարտի 1919թ.
Թիֆլիս

Девоянц обвиняется в военном шпионаже. Следствие о нем закончено. В ближайшем времени дело будет заслушено на сессии суда.

За товарища министра иностранных дел
Сабахтаришвили

ՀԱԱ, ֆ.Պ- 200, ց.1, գ.1, թ.111-112: Պատճեն: Մեքենագիր:

N 4

**ՔԱՂՎԱԾՔ ՀՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԻՑ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ
ԵՎ ԲԱՔՎՈՒՄ ՀՀ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ԿԻՑ
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԻՄՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

8 ապրիլի 1919թ.
Երևան

Լսեցին. Զինվորական մինիստրի զեկուցումը Թիֆլիսում եւ Բաքվում մեր դիվանագիտական միսիաներին կից զինվորական ներկայացուցչություն հիմնելու մասին:

Որոշեցին. Կարելոր համարել Թիֆլիսի միսիային կից զինվորական ներկայացուցչություն հիմնելը: Զինվորական ագենտը նշանակվում է զինվորական եւ արտաքին գործերի մինիստրների փոխադարձ համաձայնությամբ, նա հաշվվում է Դիվանագիտական միսիայի կազմի մեջ եւ գործում է Միսիայի գլխավորի ցուցմունքների համաձայն: Ռոճիկը ստանում է զինվորական մինիստրության վարկից, որպես զինվորական: Գանձնարարել Արտաքին գործերի մինիստրին մտցնել նախահաշվի մեջ 9 ամսվա համար՝ 1919թ. ապրիլի 1ից մինչեւ:

* Հայ հետախույզ, որը 1920թ. ապրիլից մինչեւ հունիսի վերջը գլխավորել է ՀՀ զինվորական նախարարության գլխավոր շտաբին կից հետախուզական բաժանմունքը -Վ.Վ.:

տարվա վերջը 90 Հազար ուսուցիչ թիֆլիսի գրասենյակային, ներկայացուցչական եւ այլ ծախքերի Համար:

ՀԱԱ, ֆ.Պ- 199, ց.1, գ.100, թ.62: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 5

ՔԱՂՎԱԾՔ ՀՀ ԳԼԽԱՎՈՐ ՇՏԱԲԻ ՀԵՏԱԽՈՒՋՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԻ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

14 ապրիլի 1919թ.
Երեւան

Генеральный штаб ведает 1) производством занятий в военно-учебных заведениях войск, 2) борьбой с шпионажем и т.п.

7) Генеральный штаб состоит из: Разведывательного отделения, которое ведает сбором сведений о противнике и местностей, обработкой этих данных и своевременной рассылкой их в войска, руководит разведкой ведущей штабами бригад, ведет учет суммах, отпускаемых на разведку, организует борьбу с шпионажем. Штаб генерального штаба Военного Министерства

Штаты

Разведывательное отделение.

Начальник отделения (Генерального штаба, штаб офицер)-1

Организация по особому секретному плану.

Помощник (штаб или штаб-офицер) – 2 (один из них ведает контрразведкой), писарей: старших-1, младших – 1.

Примечание: На случай двух летучих, оперативных штабов разрешается сверх указанного числа иметь в оперативном, разведывательном и общем отделениях еще по 2 помощника, причем в оперативном оба добавляемые должны быть офицеры Генерального Штаба. А также для указанной цели разрешается иметь в каждом отделении добавочных писарей по 1 старшему и по 1 младшему. Число офицеров и писарей, добавленных по настоящему примечанию разрешается иметь на срок до 1 июля 1919г.

ՀԱԱ, ֆ.Պ- 204, ց. 1, գ.132, թ.52-55: Պատճեն: Մեքենագիր:

N 6

ՀՀ ԳԼԽԱՎՈՐ ՇՏԱԲԻ ՀԵՏԱԽՈՒՋՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ՊԵՏԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՏԱՐԻ ԶԵԿՈՒՑԱԳԻՐԸ ԳԼԽԱՎՈՐ ՇՏԱԲԻ ՊԵՏԻՆ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ ԳՈՐԾՈՂ ՀԵՏԱԽՈՒՑՁ ՍՊԱՆԵՐԻՆ ԱԶԱԿՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

2 մայիսի 1919թ.
Երեւան

С расширением деятельности Разведывательного отделения и открытием пунктов в соседних государствах необходимо озаботиться о том, чтобы агенты разведки, находящиеся за пределами Армении, имели бы хоть какую-нибудь поддержку от Представителей своей страны. Офицер-разведчик в случае "провала" официально не пользуется правом защиты, он работает на свой страх и риск. Между тем существенную поддержку в его работе, неофициально конечно могли бы оказывать дипломатические миссии - что и имеет место во всех государствах - ни для кого не секрет, что, во главе разведки всегда стоит глава миссии.

К сожалению у нас этого не наблюдается. Наши дипломатические представители при обращении к ним агентов разведки сразу пугаются и отказывают, поясняя, что боятся возможных "дипломатических осложнений", и

если и оказывают иногда некоторую помощь, то настолько неумело, что ставят агента в самое рискованное положение - это я испытал на себя.

Необходимо войти в сношение с Министерством Иностраных дел и просить о посылке распоряжений всем дипломатическим представителям, как в Закавказье, так и в пределах Турции, где указать, что поддержка агентов разведки в их работе есть прямая обязанность миссии. Эта поддержка должна заключаться главным образом в пересылке памяток и содействия для получения необходимых документов при поездке в различные районы. Кроме того, чины миссии должны принимать все меры, чтобы своими неосторожными действиями не подвести агентов.

Подробные указания в чем должна выражаться помощь, могут быть даны на месте офицером разведки.

Вр. и. д. начальника отделения
поручик по адмиральтейству

Ован. Хан-Котурский

ՀԱԱ, ֆ.Պ- 200, ց. 1, գ.155, թ.24: Պատճեն: Մեքենագիր:

N 7

ՔԱՂՎԱԾՔ ՀՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԻՑ ՀԵՏԱԽՈՒՋՈՒԹՅԱՆԸ ԵՎ ՀԱԿԱՀԵՏԱԽՈՒՋՈՒԹՅԱՆԸ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ ՀԱՏԿԱՑՆԵԼՈՒ ԵՎ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ ԴՐԱՆՑ ԳՈՐԾՈՒՆԵՆԻԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԴԵՍՊԱՆԵՐԻ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅԱՆԸ ԵՆԹԱՐԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

8 մայիսի 1919թ.
Երեւան

1. Հսեցին. զինվորական մինիստրի գեկուցումը Հետախուզական եւ Հակահետախուզական բաժնին բաց թողնել մայիս ամսվա ծախսերի Համար 657 000ռ.:

Որոշեցին. Բաց թողնել զինվորական նախարարութեան Հետախուզական եւ Հակահետախուզական բաժնի մայիսի ծախսերի Համար 657 000ռ. 40 միլիոն Հատուկ ֆոնդից:

2. Հսեցին. գեկուցում արտասահմանի մեջ Հետախուզական եւ Հակահետախուզական գործի մասին:

Որոշեցին. Արտասահմանի մեջ Հետախուզական եւ Հակահետախուզական գործունեությունը ենթարկել ՀՀ դեսպանների Հսկողութեանը:

ՀԱԱ, ֆ.Պ- 199, ց.1, գ.146, թ.82: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 8

ՀՀ ԶԻՎՈՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐԻՆ ՀԱՅ ՀԵՏԱԽՈՒՑՁՆԵՐԻՆ ԱԶԱԿՑԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

21 մայիսի 1919թ.
Երեւան

Секретно

Препровождая при сем рапорт Начальника Разведывательного отделения Генерального Штаба относительно координации действий чинов Министерства Иностраных дел и Военного, прошу Вашего распоряжения об оказании самой интенсивной помощи чинам разведки, обращающимся к представителям Вашего Министерства за пределами Армении за содействием.

Подробные данные, в чем должно выражаться содействие, взаимная поддержка и общность действий могут быть выяснены на месте в переговорах высших чинов разведки с представителями миссии.

Военный министр Республики Армения ген-майор Араратов
Вр. и. д. Начальника Ген. Штаба Военного Мин-ва Шнеур
Генерального штаба подполковник

ՀԱԱ, Ֆ.Պ- 200, ց.1, գ.155, թ.23: Պատճեն: Մեքենագիր:

N 9

ՔԱՂՎԱԾՔ ՀՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՈՐՈՇՈՒՄԻՑ
ՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅԱՆԸ ԵՎ ՀԱԿԱՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅԱՆԸ ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ
ՀԱՏԿԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

1 սեպտեմբերի 1919թ.
Երևան

Լսեցին. Զինվորական մինիստրի գեկուցումը Հետախուզության եւ Հակահետախուզության ծախսերի Համար 535 000 վարկ բանալու մասին:
Որոշեցին. Հավանություն տալ եւ խնդրել պարլամենտի զինվորական Հանձնաժողովին բաց թողնել այդ գումարը:

ՀԱԱ, Ֆ.Պ- 199, ց.1, գ.100, թ.194: Բնագիր: Մեքենագիր:

N 10

ՀՀ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ԳՈՐԾԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՁԻ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀՀ ՊԱՌԼԱՄԵՆՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՀԱԿԱՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՀԱՏԿԱՑՎԱԾ ԳՈՒՄԱՐՆԵՐԸ
ՊԱՌԼԱՄԵՆՏՈՒՄ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

2 սեպտեմբերի 1919թ.
Երևան

Ներկայացնելով մինիստրների խորհրդի սեպտեմբերի 1-ի նիստում Հավանություն ստացած զինվորական մինիստրի գեկուցումը Հետախուզության եւ Հակահետախուզության ծախսերի Համար 535000 վարկ բաց անելու մասին, պատիվ ունեմ խնդրել ներկայացնել պարլամենտին ի Հաստատումն փակ նիստում:

Մինիստրների խորհրդի գործերի կառավարիչ

ՀԱԱ, Ֆ.Պ- 202, ց.1, գ.29, թ.1: Պատճեն: Մեքենագիր:

N 11

ՀՀ ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆԸ
ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

օգոստոս 1920թ.
Երևան

ՀՀ Սպարապետի շտաբ. Հետախուզական բաժանմունք
Շրջաբերական

Համարյա բոլոր սահմանների վրա մեր Հաղթական մանուկ բանակը պաշտպանում է իր կրծքով Հայրենիքի ազատությունը եւ անկախությունը:

Մեզ անհասկանալի է, դատապարտելի վերաբերմունքը շատերի կողմից նույնիսկ պաշտոնական անձանց իրենց ստանձնած պաշտոններին վերաբերող գաղտնիքները:

Զորաշարժային տեղեկությունները նախքան բանակի շտաբին Հայտնի լինելը, սկսվում են տարածվել եւ դատողության առարկա դառնալ զանազան անկյուններում, ճեմելիքներում եւ սրճարաններում: Ժամանակն է վերջ տալ դրան:

Հայտարարելով այս մասին,Հետախուզական բաժանմունքը, Համաձայն Ռազմական նախարարի հրամանի, Հայտնում է, որ այն ամենքը, որոնք անկախ իրենց Հասարակական դիրքից եւ աստիճանից կնկատվին.

1.Զինվորական գաղտնիքները տարածելու մեջ. տեղափոխությունների, ենթադրությունների եւ այլն:

2.Բանակի գործողությունների մասին տեղեկություններ տարածելու մեջ, նախքան նրանց պաշտոնական յայտարարման:

3.Կեղծ լուրեր տարածելու մեջ - կձեռքակալվեն եւ կդատվեն Արտակարգ կամ Զինվորական դատարանի միջոցով, որպես թշնամուն աջակցողների:

Սպարապետի Շտաբի պետ, գլխավոր շտաբի գնդապետ Վեբիլով
Հետախուզական բաժանմունքի պետ՝ Լեյտենանտ Յովհան Խան-Ղոթուրի

ՀԱԱ, Ֆ.Պ- 199, ց.1, գ.118ա, թ.199-200:Պատճեն: Մեքենագիր: